

COĞRAFIYA VƏ YER ELMLƏRİ

UOT:91.

**İNSAN COĞRAFIYASI ANLAYIŞININ TƏHLİLİ VƏ ONUN
TƏDQIQAT METODLARI**

¹ *dosent Hacıyeva Nəsimə Niyazi qızı, ²Abbasova Könül Akif qızı*
Gülümcanlı Zahid Elşad oğlu

¹*Gəncə Dövlət Universiteti,*

AR ETN akad. H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutunun dissertantı,
Bakı Dövlət Universitetinin Qazax filialı

nasiba.haciyeva@mail.ru abbas.k@bk.ru
gulumcanli93@gmail.com

Xülasə: Müasir coğrafi metodların ayrıca öyrənilməsi bu elmin daha böyük nailiyyətlərinə yol açır. Coğrafiyanın müasir sahələrindən biri sayılan insan coğrafiyası daha çox araşdırma və araşdırma tələb edən sahələrdən biridir. Son zamanlar müvafiq insan coğrafiyası və onun tədqiqatı zamanı istifadə olunan üsullar hərtərəfli tədqiq edilmiş və yekun nəticəyə gəlinmişdir.

Açar sözlər: tədqiqat, induktiv, deduktiv, mədəni, metod, elm.

Ключевые слова: исследование, индуктивный, дедуктивный, культурологический, метод, наука.

Keywords: research, inductive, deductive, cultural, method, science

Coğrafiya elmi digər elm sahələri kimi daim olaraq inkişaf etməkdədir. Müasir coğrafi tədqiqat metodlarının ayrı-ayrılıqda öyrənilməsi bu elmin daha böyük nailiyyətlərinə yol açır. Coğrafiyanın müasir bölmələrindən hesab edilən insan coğrafiyası daha çox tədqiqat və araşdırma tələb edən sahələrdən biridir. Son zamanlar 26ocial olan insan coğrafiyası və onun tədqiqatı zamanı istifadə olunam metodlar hərtərəfli araşdırılmış və yekun nəticəyə gəlinmişdir.

Bildiyimiz kimi coğrafiyanın bir-birindən fərqlənən iki əsas qolu vardır. Bunlar regional coğrafiya və ümumi coğrafiya bölmələridir. Həmçinin bu sahələr fiziki coğrafiya və insan coğrafiyası olaraq da qruplaşdırılır.

Coğrafiyanın əsas sahələrindən biri insan coğrafiyasıdır. Bir çox hallarda onu mədəni coğrafiya da adlandırırlar. İnsan coğrafiyası insan ilə yaşadığı mühit arasında əlaqəni öyrənən həmçinin onun təhlili təşkil edən coğrafiyanın bir hissəsidir. Başqa sözlə bu elm sivilisasiyanın təbiətlə qarşılıqlı əlaqəsini, onların ətraf mühitə və inkişafa təsiri haqqında məlumat toplamaq, müşahidə eləcə də konsentrasiya etmək fəaliyyətini özündə cəmləşdirən 26ocial elm sahəsidir.

İnsan coğrafiyasının əsas məqsədi ümumi olaraq bəşəriyyəti əhatə edən cəmiyyəti öyrənməkdir. Öyrənilən insan cəmiyyətinə uyğun regional terminlərə əsaslanmış coğrafi fikirlər insan coğrafiyasının əsas prinsipini təşkil edir. İnsan coğrafiyası təhlil edilərkən aşağıdakı sahələrin ayrı-ayrı araşdırılmasına zərurət yaranır:

- insan fəaliyyətini öyrənmək;
- elm;
- mədəniyyət;
- əhalinin paylanması;
- dil və din;
- iqtisadi, siyasi və sosial şərtlər.

İlkin coğrafi fikirlirin əsasən Qədim Yunanıstanda yaranmasına baxmayaraq İXX əsrdə insan coğrafiyası ortaya çıxdı. İnsan coğrafiyasında şəxsi dəyərlər, azadlıq, hüquq və mədəniyyətə hörmət, biliklərin universallığı insan coğrafiyasının təməl ünsürləri hesab edilir. Zamanla regional coğrafiyada inkişaf etməyə başladı və beləliklə, ətraf mühitin dəyişməsi üçün insanların qarşılıqlı təsirinin dəyərini öyrənilməsi geniş vüsət aldı.

Regional coğrafiya insanların davranışlarının əhəmiyyətini, təşkilatlanma metodlarını, ekosistemlərdən istifadə üsullarını anlamağımızı təmin etməyimizə şərait yaratdı. İnsan və regional coğrafiya əslində yarandığı ilk illərdə bir-biri ilə sıx bağlılıq təşkil edirdilər.

İXX əsrin əvəllərinə qədər coğrafiya səyahət gündəliklərini, məkanların təsvirini və xəritələrin hazırlanmasını fəaliyyətini həyata keçirirdir.

XX əsrin ortalarında Çarlz Darvinin fikirləri bütün elm sahələrinə təsir etdiyi kimi insan coğrafiyasında da bu özünü göstərdi. Belə ki bu elm iki istiqamətə ayrıldı:

Deterministlər – təbii seçmə konsepsiyası ilə bağlı olaraq, ətraf mühit və iqlim fəaliyyətlərini, hətta insan təbiətinin dəyişdirildiyi iddia olundu [2, 4].

Mümkünlülər – burada mühitin insanın fəaliyyətini məhdudlaşdırdığını, şərtləndirildiyi iddia olundu. Amma bütövlükdə bu belə deyildi. Həmçinin burada insanların ətraf mühitdə hərəkət edə biləcəyi, ətraf mühiti dəyişdirilə biləcəyi ideyasına inanırdılar.

Yuxarıda qeyd edilmiş hər iki ideya 1940-cı illərə qədər insan coğrafiyası elmində əsas mübahisəli məqam olaraq qaldı və zamanla determinizm fikirlərinin çoxu rədd olundu. Bununla yanaşı iqlimin cəmiyyət üçün həyatı əhəmiyyət kəsb etməsi qaldı.

İnsan coğrafiyası bir çox elm sahələrini əhatə edir ki, bunlara əhali coğrafiyası, kənd, şəhər, siyasi coğrafiya, iqtisadi, tarixi coğrafiya, antropogeocoğrafiya, nəqliyyat coğrafiyası və s. Aid edə bilərik.

İnsan coğrafiyasında tədqiq olunan mədəni hadisələrin bir çoxu din, dil, sənət, müxtəlif iqtisadi və hökumət strukturları, musiqi və s. Sahələrdə fəaliyyətdə olan insanların necə və yaxud nəyə görə işlədiyini izah edən mədəni aspektləri bütövlükdə əhatə edir.

Bir çox sahələrdə olduğu kimi insan coğrafiyası daxilində iki əsas analiz forması var. Bunlar aşağıdakılardır:

- induktiv metod;
- deduktiv metod.

Qeyd edilən metodların hər birinin ayrı-ayrılıqda özünəməxsus konsepsiyaları və prosesləri vardır. Ümumi əlamət olaraq qeyd edilən hər iki metod üçün oxşar xüsusiyyət torpaq və iqlim kimi amillərin öyrənilməsi ilə bağlı xüsusiyyətlərə daha çox diqqət ayırır. Bundan əlavə fiziki dəyişənlər əsasən bu metodologiyalar daxilində həll edilən dəyişikliklərdir.

İnduktiv metod – bu metod postulatların və qanunların inkişafına şərait yaradan hadisələrin obyektiv olaraq müşahidəsinə əsaslanır. Başqa sözlə desək bu metod bir hadisə və yaxud hadisədən bir qaydanı ümumiləşdirməyə doğru meyillidir və əsasən ehtimal edilən nəticələr verir. Tədqiqat zamanı aşağıdakı üsullardan istifadə edilir:

Müşahidə - birbaşa olaraq sahə tədqiqatlarının bir hissəsi kimi yaxud dolayı yolla fotosəkil, video vasitələri ilə istifadə etməklə tədqiqatlar həyata keçirilir. Burada əsas məqsəd öyrəniləcək obyektə lazımi səviyyədə anlamaqdır [4 s. 87].

Təsvir – Müşahidə reallaşdıqdan sonra öyrəniləcək problemi müəyyənləşdirilir, onun ilkin təsvirləri qeyd edilir.

Təsnifat – öyrəniləcək problemi necə paylandırdığını dərk etməyə kömək edən nümunə tapmaqdır. Təsnifat hər hansı bir xüsusiyyətlərin qruplaşmasıdır ki buda onları bir-birindən ayırmağa imkan verir.

Ölçmə - burada problemin əhatə dairəsini, nə qədər insanlara və yaxud hansı istiqamətə təsir etdiyini başa düşmək üçün təhlillər aparılır.

İzahat – yuxarıda qeyd edilənlərin hər biri nəzərə alınmaqla araşdırılacaq problemlə bağlı mümkün səbəblər və onların həlli yolları izah edilir.

Deduktiv metod – bu metod digərindən fərqli olaraq əks prosesi həyata keçirir yəni, ümumilikdən konkretə doğru istiqamətlənir. Hər hansı bir həqiqətin izah etmək üçün daha əvvəldən mövcud olan qanunlardan istifadə edilir. Ümumilikdə müəyyən bir problemi həll etmək üçün həmin problemin səbəbləri yetərli olmadığı zaman istifadə edilir. Buzaman tədqiqat zamanı aşağıdakılardan istifadə edilir [4, 6].

Sistemləşdirmə - sistemləşdirmə ilkin mərhələdə istifadə olunacaq ümumi anlayış və metodları təşkil edir.

Hipotez – postulat və əsas hipotez bu mərhələdə yaranır.

Əməliyyatlaşdırma – burada məqsədlə mümkün olduğu qədər dəqiq ölçülə bilən amillərdə dəyişənlərin yaradılmasıdır.

Modelləşdirmə - nəzəri məlumatlar ilə sahə işləri arasında ziddiyyət təşkil etmək üçün müxtəlif torpaq modelləri hazırlanır.

İzahat – müşahidə edilən problem nəzəriyyə ilə müqayisə olunduqdan sonra problemi izah edən bir nəticəyə gəlinir.

Ümumiyyətdə yuxarıda qeyd edilmiş dəyişikliklərdə əlavə insan coğrafiyasında «keyfiyyətli araşdırma» anlayışı da mövcuddur. Keyfiyyətli tədqiqatda insanın sosial fəaliyyətinə və yaxud hərəkətinə daha çox istiqamətlənmiş problemdə daha çox istifadə edilir. Bunun üçün aşağıdakı üsullardan geniş istifadə edilir:

Müsahibə - fərdi yaxud qrup şəklində təşkil olunan, açıq cavablandırma tələb edən bir çox sualların verilməsidir.

Fokus qrup – tədqiqatçı tərəfindən təşkil edilmiş hər hansı bir fikir ətrafında qrup şəklində mübahisə aparmaq üçün bir metoddur.

Anket – standart cavablar olan suallar qrupudur.

İştirakçı müşahidə- tədqiqatçı hər hansı bir ictimai problemdə müşahidəçi kimi çıxış edir.

İştirakçı xəritəsi – burada iştirakçılar ətraf mühitə baxışlarının necə olduğunu çəkirlər.

Şifahi tarix – burada tarixi ifadələrin və yaxud dəyərli məlumatların əvvəlcədən toplanılması və onların görüşlər şəklində müzakirəsidir.

Gündəlik – tədqiqat zamanı tədqiqatçı təcrübələrini, qavrayışlarını, fikirlərini hər hansı bir qeyd dəftərinə qeyd edərək müəyyən bir mühitdə istifadə etməsidir [3, 5].

İnsan coğrafiyası demoqrafiya, sosiologiya, tarix, hüquq, memarlıq və s. Sahələr ilə yaxın əlaqədədir.

Müasir dövrdə insan coğrafiyası daha geniş tədqiq olunmaqla uşaq coğrafiyası, feminist coğrafiya, siyasi coğrafiya, şəhər coğrafiyası, turizm tədqiqatları, məkan coğrafiyası, cinsiyyət coğrafiyası və coğrafiyanın digər ixtisaslaşmış sahələrində mədəni təcrübənin öyrənilməsində mühüm rol oynayır.

Nəticə və təkliflər. Müasir dövrdə hər bir coğrafi tədqiqat metodlarının düzgün zaman və məkanda tətbiqi nəticələrin daha səmərəli əldə edilməsinə şərait yaradır. Bu metodların daimi olaraq təkmilləşdirilməsinə və yeni üsul və vastələrin seçilməsinə daimi zərurət yaradır və buda öz növbəsində yeni nəliyyətlərin əldə olunmasına şərait yaradır. Xüsusilə insan coğrafiyası sosial fəaliyyət olduğundan bu elm sahəsinin inkişafı cəmiyyətin inkişafı ilə birbaşa üst-üstə düşür. Buna görə də cəmiyyətin inkişafı bu elmin daha sürətli yenilənməsini, təkmilləşməsini özündə əks etdirir.

Ədəbiyyat

1. Seyfullayeva N. S. – Coğrafiyanın tədrisi metodikası. Dərslik. Bakı. 2011 161s.
2. Бурдина Е.А., Крылов П.М. Экономическая география. Учебное пособие – М: МГИУ. 2010. 189 с.
3. Желтиков В.П. Кузнецов Н. Г., Тяглов С.Г. Экономическая география. Ростов-на-Дону. Феникс. 2001.
4. Кистанов В.В., Копылов Н.В. Региональная экономика России. М: Финансы и статистика. 2006
5. Крылов П.М., Рунова Т.Г. Экономическая география и регионалистик М:МГИУ. 2008
6. Родионова И.А. Экономическая география и региональная экономика. М: Московский лицей. 2001.
7. Скопин А.Ю. Введение в экономическую географию. М: ВЛАДОС. 2001

**АНАЛИЗ КОНЦЕПЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ ГЕОГРАФИИ И МЕТОДОВ
ЕЕ ИССЛЕДОВАНИЯ**

***Гаджыйева Насиба Ниязи кызы, Аббасова Конуль Акифовна,
Гулумджанлы Захид Елшад оглы***

Резюме

Отдельное изучение современных географических методов открывает путь к большим достижениям этой науки. Человеческая география, считающаяся одной из современных отраслей географии, является одной из областей, требующих дополнительных исследований и исследований. Актуальная в последнее время география человека и методы, используемые при ее исследовании, тщательно исследованы и сделаны окончательные выводы.

**ANALYSIS OF THE CONCEPT OF HUMAN GEOGRAPHY AND ITS
RESEARCH METHODS**

***Hacıyeva Nasiba Niyazi, Abbasova Konul Alshad,
Gulumcanli Zahid Elshad***

Summary

The separate study of modern geographical methods opens the way to greater achievements of this science. Considered one of the modern branches of geography, human geography is one of the areas that require more research and investigation. Recently relevant human geography and the methods used during its research have been thoroughly researched and a final conclusion has been reached.

Rəyçi: dosent Əhmədli Arifə

BDU-nun Qazax filialı 15 may 2025-ci il tarixli iclasın 12 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 15 may 2025-ci il